

Pluis en niet pluis

Jan Greshoff

bron

Jan Greshoff, *Pluis en niet pluis*. Uitgeverij Heijnis, Zaandijk 1958

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/gres002plui01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

I

Le risque d'être pris au sérieux, est le commencement de la mort.

JEAN COCTEAU

JAARTALLEN waren nimmer mijn sterkste punt. Ik vertel mij echter niet al te zeer, wanneer ik zeg dat ik een halve eeuw geleden kennis maakte met een toen nog jonge schrijver, met wie ik tot zijn dood toe verbonden en die voor mij, in menig opzicht, een voorbeeld en leidsman zou blijven. Het was in de tijd, waarin wij waren zoals Jan van Nijlen placht te zeggen: 'C'est jeune, et ça ne sait pas', de tijd waarin ik nog geloofde in congressen en het hoogst belangwekkend vond, dat ik oud genoeg geoordeeld werd er een bij te wonen. Het was één van die Taal-en-Letterkundige Congressen, waarbij het onderling verkeer der gegadigden van meer belang was dan de toespraken en voordrachten. Wellicht niet volstrekt gesproken, doch zeker volgens de opvatting van een groot deel der aanwezigen, waar ik mij bedeesd doch beslist onder schaarde. Toespraken, lezingen, voordrachten, toasten en colleges zijn mij tot de huidige dag een gruwel gebleven. Ten eerste omdat de gave van het gesproken woord mij onthouden werd, ten tweede omdat een ingeschapen verlegenheid wel in de loop der jaren verminderde, doch nimmer geheel verdween. Het allerergste op dit gebied overkwam mij gedurende mijn verblijf in de Verenigde Staten toen mij de eer te beurt viel in de Library of Congress te moeten spreken over de ontwikkeling der Nederlandse letterkunde tussen de twee wereldoorlogen. De plaats waar deze voordracht moest plaats hebben, vervulde

mij om te beginnen al met een heilige schrik. Ik achtte mij gerechtigd noch bekwaam om mijn eenvoudige meningen te verkondigen op hetzelfde gestoelte waar voor mij Thomas Mann, André Maurois, Alexis Léger, Alan Tate zich tot een uitgelezen gezelschap gericht hadden. Vervolgens moest zich dit alles afspelen in een taal, die ik maar oppervlakkig meester ben en die ik mismaak door een gruwelijk accent. De heer Van Boetzelaer leidde mij in en ik las mijn tekst in een staat welke ik niet anders kan weergeven als een tot trance geworden angst. Men zeide, beleefdheidshalve, dat ik het er goed afgebracht had, maar het kostte mij zeker drie dagen om deze verschrikking te overleven.

Het houden van referaten en voordrachten, in een zaal recht tegenover het publiek of door middel van een microfoon, kost mij tot nu toe altijd nog de grootste moeite. Ik was ontelbare malen verplicht het te doen. En de benauwenis werd nooit minder. Ik heb gepraat in Nederland, België, Nieuw York, Kaapstad, voor burgers en soldaten, in zalen en aan feestdissen; ik heb door de radio voorlichting verstrekt in mijn moedertaal en in het Frans. Ja, ik heb zelfs, in een der Nieuw Yorkse kerken, op een plechtige zondagmiddag gepreekt en het klaar gespeeld daarbij het woord God niet te gebruiken; ik heb in dezelfde stad op een grote Joodse bijeenkomst het woord gevoerd op een lunch waar geld ingezameld werd. Maar altijd en altijd onder

alle omstandigheden, was ik de dag te voren ziek van angst, de dag daarna ziek van de doorgestane spanning.

Toen, in Leiden, beschermd door mijn jeugd, verwachtte niemand iets van mij en ik kon mij dus muisstil houden op de plechtige zittingen om des te meer plezier te maken op de feestelijke bijeenkomsten. Bij gelegenheid van de een of andere lunch kwam ik naast Maurits Esser te zitten en in weerwil van het leeftijdsverschil, wilde het tussen ons wel vlotten. Hij was reeds een bekend romanschrijver, ik had hier en daar een enkele vroege, té vroege, rijmproeve, in druk gezien.

Sedert deze bijeenkomst, zijn wij ononderbroken met elkaar in verbinding gebleven. Wij wisselden bezoeken en brieven. En in de jaren dat wij samen Den Gulden Winckel redigeerden, kwamen wij veel en geregeld samen.

Maurits Esser, in die jaren directeur van de Hollandia Drukkerij te Baarn, was evenmin als ik een uitbundige natuur. Maar de ervaring heeft mij geleerd dat binnenvetters tot een stille, warme, diepindringende vorm van plezier in staat zijn. Ik heb met Esser vele ernstige zaken in de daarbij passende toon besproken; maar mij ook dikwijls, op tal van onernstige aangelegenheden, van ganser harte vermaakt. Wij hebben tot laat in de nacht met vuur en overtuiging geredetwist en wij hebben menige avond ons met hart en ziel over-

gegeven aan de ijdelheden der wereld en inzonderheid aan de salondans, welke ik zo tussen 1930 en 1928 beoefende met een overgave en een onvermoeidheid een betere zaak waardig. Ik mag zonder grootspraak mededelen dat de dichter Albert Besnard en ik, met onze vrouwen, het in de toen spiksplinternieuwe Charleston zo ver gebracht hadden dat ons, op een besloten wedstrijd, een eerste prijs werd toegekend. Op de naweken te Laren was ik Esser de baas in moeilijke nieuwe passen; terwijl hij verre mijn meerdere was in een letterkundige, maar bovenal in een meer wijsgerig getinte gedachtenwisseling.

Toen er later door een pijnlijke samenloop van omstandigheden een moeilijk tijdperk in Esser's leven begon, bleef hij onveranderlijk zichzelf gelijk. Hij was in het grote huis te Baarn als directeur van een belangrijke uitgeverij en drukkerij precies dezelfde man als vele jaren later, toen hij voor het onderhoud van zijn gezin een winkel in grammofoonplaten te Utrecht moest beginnen. Hij bleef onder alle omstandigheden de aristocraat in geestelijke en maatschappelijke zin. Zorgen en tegenslagen lieten hem zeker niet onberoerd, maar hij kon niet gebroken worden. Een uiterste gevoeligheid ging in hem samen met een onaantastbare waardigheid. Ofschoon hij niet kerks was, gaf toch het eenvoudig geloof waarin hij was opgevoed, hem zelfs als hij het niet vermoedde, een onoverwinnelijke innerlijke kracht.

Men zegt en waarschijnlijk niet zonder reden, dat een ieder zijn fouten, leemten en zwakheden heeft. Volgens die stelling moet ook Esser de zijne gehad hebben. Ik kan getuigen dat ik daar in jaren van geregelde en nabije omgang nooit iets van bespeurd heb.

Hij moest zijn dagelijkse taak verrichten om voor de zijnen te zorgen, maar daarbuiten was iedere gedachte en ieder ogenblik gewijd aan wat zijn hogere taak was: de letterkunde en aan zijn eigen werk, dat over het algemeen goed ontvangen, toch niet op zijn juiste waarde geschat werd.

Maurits Esser was behalve romancier en novellist een scherpzinnig en indringend criticus. Hij verstond de zeldzame kunst zijn denkbeelden nauwkeurig en nadrukkelijk vorm te geven, ook wanneer hij een boek dat hij besprak ten stelligste veroordeelde, doch hij deed dat altijd zo zonder enige boosheid des harten, dat niemand hem 'een slechte bespreking' ten kwade duidde. Hij was nimmer persoonlijk. Hij beperkte zich altijd tot zijn onderwerp dat hij, ook als hij het verwierp, behandelde met de eerbied en genegenheid welke volgens hem ook de minst geslaagde letterkundige poging toekwam.

Ik denk na zijn dood nog dikwijls aan wat Esser mij gegeven heeft, niet door preken of lessen, maar door het nog altijd aanwezige voorbeeld van zijn zuiver, argeloos leven, zijn bescheiden overgave aan het werk,

zijn kritiek die altijd menselijk bleef. En het is mij een voortdurende ergernis dat een zuiver en degelijk letterkundig oeuvre op een zo schromelijke wijze verwaarloosd wordt.

Esser heeft het geluk gekend dat zijn beste roman 'De Paarden van Holst' vele drukken beleefde. Maar is nu de tijd niet aangebroken om dit zeer leesbare en merkwaardige boek in de vorm van een zogenaamde 'pocket uitgave' een nieuwe, breder lezerskring te geven?

Esser's kritisch werk is in tijdschriften verspreid. En het vormt, met kennis van zaken en liefde gekeurd en gerangschikt, een belangrijk document voor de letterkunde van zijn tijd. Is een zorgvuldige uitgave hiervan niet iets voor de uitgaven onder de hoede gesteld van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde? Kan het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, het Prins Bernhardfonds of het Fonds van Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek hier niet hun aandacht en steun aan geven, door een jong begaafd litteratuur historicus opdracht te geven tot het verzamelen, schiften en groeperen van deze rijke stof? Ik weet niet hoe al die deftige en welgestelde inrichtingen te werk gaan, noch wat hun voorschriften en motieven zijn. Doch wanneer zij om de een of andere reden zich niet geneigd zouden tonen het kritisch werk van Esser ernstig ter hand te nemen, zou mijn genegenheid voor het

ambtelijke en semi-ambtelijke, toch al gering, nog sterk dalen.

Tegen mijn zestigste jaar schreef Esser mij of ik het niet mogelijk achtte dat hij mij van uit de verte zou uitvragen, voor 'Het Boek van Nu', het maandblad dat geredelijk beschouwd kan worden als de hervatting van 'Den Gulden Winckel'.

Ik deed hem toen het volgende geschrift toekomen:

'BESTE VRIEND. Het voorstel je een schriftelijk vraaggesprek toe te staan, lijkt mij niet voor verwezenlijking vatbaar. Het is wellicht mogelijk op schrift de toon en de nadruk van het gesproken woord vast te leggen, doch het is zeker niet iedereen gegeven en het gelukt niet op ieder gewenst ogenblik. Ik geloof dat de briefvorm de meeste kans biedt te bereiken wat jij en ik bedoelen. Beschouw deze brief dus als één van de vele, welke wij wisselen. Met dit onderscheid, dat hij openbaar gemaakt wordt en dat ik dit wetende, mij wat strikter en betamelijker tracht uit te drukken. Ik heb geen bezwaar tegen open brieven als letterkundige uiting, maar dan moet van meet af duidelijk zijn dat de lezer niet met een echte brief te doen heeft. Zo bestaat er een wezenlijk onderscheid tussen Gide's dagboek met het oog op openbaarheid geschreven en de kostelijk geniepige aantekeningen van Pepys. Het echte dagboek is altijd geheim en niemand denkt erbij aan talent. Het

onechte is een letterkundige uiting, een kunstsoort, die zijn belang ontleent aan de persoonlijkheid en de gaven van hem die het beoefent en waarbij er dus onvermijdelijk sprake is van vorm en, niet in de laatste plaats, van schriftuur. Het moet duidelijk gezegd worden dat dit eigenlijk geen brief is, doch een opstel, alleen voor de levendigheid in briefvorm geschreven.

Het zal jou, mijn oudere vriend, ongetwijfeld ook overkomen, dat je, op de meest ongelegen ogenblikken, overmand wordt door de onafwijsbare begeerte tot terugblik. Ik veronderstel en vrees dat het een verschijnsel is kenmerkend voor de naderende oude dag. En eerlijk gezegd, geef ik geredelijk toe aan deze, als aan al mijn neigingen. Weerstand is vermoeiend en levert, naar de bittere ervaring mij leerde, altijd slechts een twijfelachtige uitslag op. Ik heb als geboren puritein in mijn jonge jaren veel geestkracht en levenslust geofferd aan de zelfkritiek en, meer nog, aan het dwarsbomen van mezelf. Ik houd nu in het geheel niet meer van lieden die, als ik toen, herhaaldelijk, omstandig en opzichtig met zichzelf worstelen. En toch ben ik er nog niet gehéél vrij van. Doch mijn gehele streven is thans er op gericht mijzelf plezier te doen. Wanneer ik iets gaarne verricht of verkrijgen wil, regel ik de omstandigheden altijd zó dat ik mijn zin krijg. Het gelukt mij dikwijls en ik heb mij daar steeds wel bij bevonden. De zelfbeheersing nodig om de verleiding te bestrijden,

moet beter gebruikt worden. Kan men jong van hart en verstand blijven wanneer men het grootste deel des daags met zelfkwelling verdoet? Of wanneer men van de heerlijkheid van het bestaan afstand doet om in een "honds bureau" te zweten over aangelegenheden waarvan nut en noodzaak nimmer bewezen worden? Het leven heeft mij geleerd dat nietsdoen behalve aangenaam ook zeer gezond is. Luie en trage mannen worden bij voorkeur oud en zo hoop ik door middel daarvan mijn leven op aarde tot het uiterste te rekken. Het is echter weinigen gegeven op een tegelijk dierlijke en hoogstbeschaafde wijze niets te doen. Ik verricht ook weleens iets. Maar alleen wanneer ik het zeer plezierig vind of er door bittere noodzaak toe gedwongen word. In dat geval stel ik het uit tot de laatste minuut. Weinig huichelarijen vind ik zo verachtelijk en noodlottig als de ambtelijke en halfambtelijke: Verheerlijking van de Arbeid. De arbeid is een vloek. Werd er in het paradijs gewerkt? De paradijsstaat was zalig stilzitten. En toen de eerste mensen de zwaarste straf moesten ondergaan bestond deze daarin dat zij tot arbeid gedwongen werden. Men knutselt voor zijn genoeg en men zwoegt voor zijn brood. De leugenachtige hoofdletters behoren tot het tuighuis der volksbedriegers.

Een aantal leuzen op deze leugen betrekking hebbende, worden op onfeestelijke feestdagen rondgeba-

zuind, meestal in de motregen, om een schare stakkers in de waan te brengen dat zij zich verdienstelijk maken door zich af te beulen.

Mijn ingeschapen en met zorg in stand en warm gehouden arbeidsschuwheid heeft weinig of niets met bovengenoemde neiging tot terugblik te maken. Ik ben dol op terugblikken. Al jarenlang leef ik in de overtuiging dat het verleden altijd en alleen al omdat het verleden is, boven het heden, en dat herdenken boven beleven gaat. Alle vreugden des levens zijn heerlijk als wij ze verwachten, prachtig als wij er op terugzien, maar pover op het ogenblik dat wij er aan deelnemen. Wie herinnert zich niet de kinderpartijen waar wij zo vurig naar verlangden en die een bittere teleurstelling, zelfs tot brakens toe, brachten zodra zij werkelijkheid werden; terwijl wij er later weer hoog van opgaven. Alles is beter en bovenal meer wáár en werkelijk, dan het heden dat men mij voortdurend tracht aan te praten, ja op te dringen. Ik kan uren en uren stilzitten. Ik ben een overtuigde en geestdriftige stilzitter. En dan voor mij uit turen, denkend aan wat geweest is, hoe het was en waarom het zo werd, wikkende en wegende over de waarde en de betekenis van een handeling, een gebaar, een woord, mij afvragend of ik juist handelde of verkeerd. Dit nu is: berustend nakaarten. En ik kan er niet genoeg van krijgen. Soms kom ik tot de slotsom dat ik het er nogal aardig afbracht, meestal dat ik in

ieder opzicht te kort schoot. Een vaststelling, welke gelukkig thans niet meer met een nijpende gewetenswroeging gepaard gaat. Nu eens zie ik mijn bestaan afwisselend, ja bont. Rijk en boeiend. Dan weer, in weerwil van al mijn, gereis en getrek, zinloos, zonder kraak of smaak. Dat hangt af van mijn verhouding tot mijn medemensen en van mijn opvattingen betreffende mijn plichten tegenover hen. Verkeer ik in een zelfzuchtige staat, hetgeen meestal voorkomt, dan ben ik in hoofdzaak tevreden met mijn tot en met hoe ik het leidde. Heb ik één van mijn zeldzame aanvallen van naastenliefde, dan kan ik tot geen andere slotsom komen dan dat ik het er bitters lecht heb afgebracht. Eén ding staat echter vast, de scherpste veroordeling van mijn doen en laten, van mijn wezen en werk is kinderspel vergeleken bij wat ik daar zelf over denk in een bui van streng gewetensonderzoek. Er bestaat een onoverbrugbare afstand tussen wat anderen denken en wat ik van mij denk. Zoals ook werkelijkheid en legende elkander vrijwel nimmer, ook niet gedeeltelijk, dekken. Om een enkel voorbeeld aan te halen: zoals je weet, zoals zelfs bekend mag worden geacht, sta ik te boek als veranderlijk, grillig, onberekenbaar, onbetrouwbaar, wispelturig. Ik ben een ware windhaan of liever een onware: een weerhaan waar geen peil op te trekken valt omdat hij uit baldadigheid tegen de wind in draait. Ik heb geen overwegend bezwaar tegen deze

voorstelling. Ik vind veranderlijkheid een bekoorlijke trek en tegen de keer ingaan een deugd. De vraag is nu echter: worden deze eigenschappen mij terecht toegeschreven? Wanneer ik in één van de uren aan terugblik gewijd, mijn aandacht aan dit onderwerp besteed, kom ik tot de slotsom dat juist mijn *gebrek* aan veranderlijkheid, één van de ernstigste bezwaren is, welke ik tegen mijzelf kan aanvoeren. Toen ik omstreeks dertien jaren oud was, ontdekte ik in mij een aanvankelijke neiging tot poëzie, welke mij dreef tot keuzeloos lezen van al wat wou rijmen. Op mijn vijftiende schreef ik, op de onbeholpen manier, gedichten. Ik ben daarmee doorgegaan zonder dat iemand zich daar iets van aantrok, alleen omdat ik het gaarne deed. Ik heb al doende iets van het handwerk geleerd en ten slotte bracht ik een lijvig boek bij elkaar, vrijwel alles rijmend, doch helaas niet alles poëzie. Ik ben nu zestig en nog stel ik uitsluitend belang in de schone letteren, in de dichtkunst hoofdzakelijk. Ik ben de overtuiging toegedaan dat de wereld een aangenamer verblijfplaats zou zijn indien vele lieden, mijn voorbeeld volgend, zich met de stille vreugden van de schoonheid bezighielden in plaats van zich te mengen in het wezenloos geraas van het forum. Wanneer men zich aan, de letteren verslingert doet men geen afstand van het onvergelijkkelijk genot van de steekneuzerij, alleen beoefent men het langs een omweg en op een minder gevaarlijke, op een beschaafder en

vernuftiger wijze als de heren politici. Wat is een roman anders dan een kijkje door het sleutelgat? Ik zou willen zeggen: een veredeld maar bijzonder intens kijkje? Is dat onzin? Ik geloof van niet, maar hoor je het liever gemoedelijker in nog steeds vragend er wijs? Welnu: is de romankunst iets anders dan gestyleerd roddelen?

In elk geval ben ik op het gebied der letteren een der getrouwen gebleven en mijn verering voor de muze duurt nu al een halve eeuw. Ik was er in mijn jonge jaren van overtuigd, dat er niets heerlijkers, mooiers en eervollers kon bestaan dan deel te nemen aan het letterkundig leven van de tijd. Dat geloof ik nòg, zelfs al doe ik zo nu en dan of ik er afkerig van ben. Nog altijd sta ik vierentwintig uren per etmaal open voor de letterkunde en al wat daarmee in nabij of verwijderd verband staat, nog altijd begint en eindigt mijn dag ermede, nog altijd gevoel ik mij alleen maar thuis in een bestaan, dat uitsluitend om der wille van de letterkunde geleefd wordt. Ik was en ben en blijf, om een afschuwelijk germanisme te gebruiken, een literat. Politiek, openbaar leven in iedere vorm, schuw ik als de pest. En zo ik, de dwingelandij al van harte mocht verafschuwen, mijn genegenheid voor wat men mij thans als democratie tracht aan te praten, is óók niet groot. Ik herinner mij als de dag van gisteren de algemene verontwaardiging over maatregelen, door het

derde rijk getroffen. Maar zij die toen mijn verontwaardiging deelden, zijn nu voorstanders van diezelfde maatregelen voorzichtig aan ten onzent doorgevoerd. Ik ben om enig begrip van politiek te verwerven, niet wispelturig genoeg. En bovendien staat politiek in iedere vorm mij van nature tegen. Als ik mij, uit de verte, ooit met deze ijdele zaken inliet, was het alléén uit welbegrepen en gerechtvaardigd eigenbelang. Ik meende mijn, ons aller, niemandsland te moeten verdedigen tegen de geweldenaars der orde. Dit niemandsland wordt thans sterker bedreigd dan ooit te voren. Ditmaal echter door hen die het voor de oorlog met mij verdedigden. Ik heb het niet alleen tegen de een of andere dwangorde in Duitsland, Italië, Rusland of waar ook, tenkoste van onbeschrijfelijk leed doorgevoerd; ik heb het tegen iedere orde, omdat altijd de laaghartigste soort geestdrijvers er de overmacht door verwerft. Ik ben eveneens vrij van sociaal gevoel. Ik ben er tegen. Het is mij opgevallen hoe alle dwingelanden tot berstens toe gevuld zijn en waren met sociaal gevoel, waaraan zij het recht tot dwang, maar ook tot diefstal, moord en krijg ontlenden. Voor enige vorm van maatschappelijk werk ben ik, door een gelukkige beschikking des hemels te enenmale ongeschikt. Ik ben bovendien onwillig mij ermede in te laten. Want daarvoor wordt, zij het een geringe mate, van mensenmin geëist. Ik besohik daar niet over. En wens er niet over

te beschikken. Ik houd zielsveel van enige mensen van vlees en bloed, doch ik ben vies van die beduimelde abstractie: dé Mens. Ook op dit gebied neem ik geen verandering bij mij, in mij, waar: ik ben onmaatschappelijk geboren, heb onmaatschappelijk geleefd en zal onmaatschappelijk sterven, desnoods binnenkort, want ik heb het nu wel gezlén.

Ik ben ook van huis uit een “bourgeois” en heb daar nimmer bezwaar tegen gehad. Ik zou niet gaarne iets anders dan een “bourgeois” willen zijn. Als iedere rechtgeaarde bourgeois heb ik, tegen beter weten in, de overtuiging dat arme mensen alleen maar arm zijn om mij met hun armoede te treiteren. Gebrek aan ruime middelen belet mij geestdriftig kapitalist te zijn, aan overtuiging op dit gebied ontbreekt het mij overigens niet.

Ontdekt gij reeds iets van veranderlijkheid?

Ik zal pogen voet bij stuk te houden. Gemakkelijk valt het mij niet, omdat ik mij door een waaiend pluisje laat afleiden. Betogen valt buiten mijn bevoegdheid. Ik leef om van de hak op de tak te springen, vrolijk maar vermoeiend.

Ik heb mij als ik reeds mededeelde, dus wel haast vijftig jaar uitsluitend met de fraaie letteren en de maar zelden fraaie letterkundigen bezig gehouden. Een onverdeeld genoegen was het niet. Doch het wijst op een zekere koppigheid, welke onverenigbaar is met

mijn legende van draaitol. Ik kan je (in vertrouwen) mededelen dat in de loop van die kleine vijftig jaar mijn kennis van de letterkunde, zijn aard en ontstaan, zienderogen geslonken is. Toen ik nog jong en dartel was, wist ik nauwkeurig hoe een gedicht ontstond, hoe het behoorde te ontstaan; hoe het in elkaar stak, hoe het in elkaar behoorde te steken. Ik wist ook waarom het ene gedicht goed, het andere slecht was; waarom de ene dichter bij ons hoorde, de andere niet anders dan tégen ons mocht zijn. Men is onrijp zolang men nog één zekerheid koestert. Tegenwoordig heb ik nog slechts een vaag vermoeden omtrent de mogelijkheden tot het ontstaan van poëzie en de wetten welke dit ontstaan wellicht zouden kunnen beheersen. Ik ben niet meer nadrukkelijk waar het mooi of lelijk geldt. En wat groepen, stromingen en scholen betreft, die zijn in een nevel opgelost en ik ontdek alleen maar gedichten die mij wat of niets dóén, dichters met wie ik mij heerlijk verwant voel en andere die, hoezeer ik hun gaven, ervaring en handvaardigheid waarden moge, mij verre blijven. Ik vrees dat personen, die zich onvervaard en nauwkeurig over de poëzie (en de poëten) uitlaten, er nog geen sterke innerlijke verbindingen mede onderhouden. Ik geloof niet in brutaal, ingrijpen en ben er tegen. Ik geloof alleen in tasten, aarzelen, voorzichtig met gevoelige vingertoppen. Een tikje theorie met de bijbehorende geestdrijverij, misstaat den

jonkman niet; maar het maakt den grijsaard belachelijk.

Het mag dan waar zijn, beste vriend, dat ik in de loop van bijna een halve eeuw belangstelling voor de letteren, mijn oordeel over menig boek en enkele schrijvers doortastend gewijzigd heb, dat ik mijn houding ten opzichte van letterkundige meesterwerken herhaaldelijk moest herzien, dat nieuwe voorkeuren en geestdriften de oude verdrongen; dat alles verandert niets aan het feit dat mijn najverige liefde voor de letterkunde en mijn uitsluitende bemoeienis daarmede, in de loop van al die jaren, mijn enige bestaansreden vormden. Ik zelf vraag mij dikwijls, in mijn neerslachtige buien af, of het niet eerlijker zou zijn om van bestaansvoorwendsel te spreken. Want in vertrouwen, het zogenaamde levenswerk van velen onzer (en mijzelf daarbij gerekend) is op de keper beschouwd “gering van bediendenis en van weinigen profijte”.

Wil je nog meer voorbeelden van mijn standvastigheid?

Ik was nog een kind toen ik mijn eerste buitenlandse reis ondernam, naar Spa. Mijn tweede bracht mij naar Stuttgart, waar ik (toen reeds “literat”) herinneringen aan Verlaine en Rimbaud ophaalde. Sindsdien ben ik met korter of langer tussenpozen, reizende gebleven. Het wonen was slechts een wachten op nieuwe reismogelijkheden. Ik heb vastgesteld dat ik alléén op reis gezond, opgewekt en welwillend kan zijn. Zonder tal-

loze verplaatsingen kàn ik mijn gemoedsrust niet bewaren en het gevoel van geluk is voor mij altijd verbonden met vertrek en aankomst. Indertijd dacht ik dat die ingeschapen onrust geleidelijk met het stijgen der jaren zou verdwijnen. Dit bleek niet het geval te zijn. Al mijn kwalen, (het zijn er niet alleen vele, zij vormen ook een bonte verscheidenheid, maar zijn alle ingebeeld) verdwijnen als sneeuw voor de zon, wanneer ik een plaats aan boord besproken heb. Thans in het vriendelijk huis dat ik mij noodgedwongen heb laten bouwen, dat mij waarlijk aanstaat en waar ik hart voor heb, gevoel ik mij toch dikwijls vrijwel immer als de bekende mus in zijn vergulde kooi. Op dit gebied kan ik dus geen verandering bespeuren.

Ik ga verder.

In de dagen van Olim was ik een voorstander van fraaie en aangename dingen. Ik hield ervan het grijze, dagelijkse, hollands bestaan wat op te doffen met snuisterijen en bloemen. Toen was dat nog geen schande. Nu wordt men er met een scheel oog op aangezien. Toch kan ik, ondanks de heersende tegenzin in al wat sierlijk en speels is, niet ontkennen dat ik een aestheet ben. Ja, een hopeloze aestheet, die gelijk bekend en als al zijn ambtsgenoten een goed heenkomen zoekt in een Ivoren Toren. Mijn behoefte aan wat behagelijk, aangenaam en mooi is, werd er in de loop der jaren niet minder op. Integendeel. Ik leerde onderscheiden. Ik

ben nu, verwend en veeleisend, nog steeds een overtuigd, geestdriftig aestheet, te allen tijde bereid en gereed een kruistocht ten bate van het aesthetisme als levensleer en dagelijks beroep te beginnen. De "Grashof" aardig afzijdig even buiten de stad, tussen het groen gelegen, kan uitstekend als Ivoren Toren dienst doen, al is er tot mijn ergernis meer beton dan elpenbeen in verwerkt. Het zou natuurlijk oneindig heerlijker zijn wanneer dit huis op een eiland stond. Maar eilanden zijn meestal wat afgelegen en er is te veel vraag naar. Iedere Ivoren Toren moet een achterdeurtje hebben dat op de straat uitkomt, een straat met een koffiehuis.

Mijn veranderlijkheid?

Ik leerde in 1908 een jong meisje kennen dat mij aanstond. Dit jonge meisje is voortdurend mijn gade en tot mijn oprecht genoeg.

Je weet zelf, uit ervaring, hoe de vrienden van mijn jeugd nu de vrienden van mijn oude dag zijn. Ik heb er sindsdien wel enkele getrouwen bijgekregen, verliezen deed ik er maar zelden een, tenzij door de dood.

Ik was als jongen ijdel, ik ben het nog.

Ik had een neiging tot snobisme. Ik heb die nog.

Ik was gebrand op allewel-altijd-wat-raars en ik ben het, met overtuiging, nog.

Doorzettingsvermogen bezat ik in geringe mate. En dit tekort is eer groter dan kleiner geworden.

Ik had moeite met programma's, formules, schema's, roosters; met alles dat naar tucht en orde stonk. Het spijt mij naar waarheid te moeten berichten, dat ik daarmee nog steeds niet overweg kan.

Verlegen. Ik ben het, in geringer mate, nog.

Een ongepast verlangen naar overdaad, een neiging tot te véél: ik lijd daaraan nog.

Ik was behoudend. Ik ben het nog. En met een overtuiging zo ingetogen als alleen de koppigheid zijn kan. En al geeft het hartzeer aan mijn vrienden, die altijd vooruitstrevend waren of het onlangs geworden zijn, ik moet eerlijk bekennen, dat ik zeer tevreden ben in mijn behoudende staat. Het zou mij aangenaam zijn indien talloze personen die wilden aanvaardden. Het bestaan voor een ieder zou er door winnen. Het is alleen maar prettig een onrustig man te zijn in een zeer rustige wereld. En het is heerlijk bewegelijk en ongewoon te zijn, in een onbewegelijke en gewone samenleving. De huidige toestand werkt het zonderlinge niet in de hand. Het is al aanpassing wat de klok slaat.

Als ik dit alles naga, mijn beste vriend, en als ik dan aanvaard dat ik tot elken prijs, om aan mijn legende getrouw te blijven, een weerhaan moet zijn, kom ik tot de slotsom dat ik een weerhaan ben, die al vijftig jaar vastgeroest is en die, zo nu en dan, krassend en piepend, een onnozel centimeterdje draait. Als je het mij vraagt, ben ik een saaie voetbijkhouder. Ik ge-

loof trouwens dat men bezwaarlijk anders zijn kan in een bestaan als het mijne, zonder schokkende gebeurtenissen, buitensnoech binnenshuis. Ik geniet weliswaar gelijk ik schreef alle kleine ongerieven van de malade imaginaire, doch door een echte ziekte werd ik nooit bezocht. Mijn naaste omgeving evenmin. Zorgen ken ik niet. Zelfs niet het fluttigste echtscheidinkje of overspelletje verleende fleur en spanning aan mijn leven. Oorlog en bezetting heb ik uit de verte aanschouwd, medegeleefd voor zoverre dat mogelijk was en dat ging niet ver. De afwezigheid brengt tussen de gebeurtenissen en onszelf een ijzeren gordijn, meer ondoordringbaar dan enig ander thans in gebruik. Het gevolg van zulk een beschut bestaan kan men in mijn poëzie heel duidelijk waarnemen. Deze is, ten gevolge daarvan, beperkt van gevoels- en voorstellingswereld en bezit, in weerwil van de losse, natuurlijke trant, iets kunstmatigs. Hevige ontroeringen, bittere ontberingen, beklemmende lotswisselingen, hemelbestormende idealen, een alles doordringende angst, de vele rampen, welke aan een tekst innerlijke spanning verlenen, ontbreken er in. De themata welke ik in proza verwerkt heb, zijn eveneens ontleend aan een nieuwbegrensd gebied van denken en doen. Het zijn vrijwel zonder uitzondering gelegenheidsstukken, veelal improvisaties en altijd van beperkte afmetingen, omdat ik het vermogen om iets groters van omvang op te bouwen ontbeer. Tal van

omvangrijke bijdragen en hoofdstukken bestaan dus uit kritieken of korte beschouwingen zonder veel zorg aan elkaar gelijmd. Dat gebrek spruit voort uit de weerzin welke ik ondervind als ik vroegere geschriften weer ter hand moet nemen. Wanneer ik iets geschreven en herschreven heb en ik meen dat het af is, bestaat het niet meer voor mij. En word ik gedwongen het weer ter hand te nemen, zo poog ik er mij met een Jantje van Leiden van af te maken. Dat is niet juist gezien. Doch ik zie geen kans mij te verbeteren.

Mijn poëzie en proza zijn huiselijk en burgerlijk (naar ik hoop in de beste zin des woords) omdat de sterke, romantische drift, die kluisters en grenzen doorbreekt, er nimmer in aanwezig is. Van werkelijke oorspronkelijkheid kan dan ook geen sprake zijn, ten hoogste van een nieuwe en treffende rangschikking van oude denkbeelden en voorstellingen, zó sterk aan de tijd van het ontstaan gebonden, dat hij nu reeds verouderd aandoet en binnen afzienbare tijd voor een goed deel onleesbaar zal zijn. Weet nog iemand wie Malacrida en De Keyzer zijn, die in een van mijn gedichten opduiken? Ik herinner het mij nauwelijks! Twee Brusselse moordenaars!

In één van je laatste brieven, waarde vriend, vraag je belangstellend naar mijn verrichtingen. Deze bestaan uit stilzitten, afgewisseld met veel lezen en zo weinig mogelijk schrijven. Ik heb altijd de grootste moeite met

schrijven gehad en altijd veel te veel tijd besteed aan omwerken, uitbreiden, uitdunnen en herschrijven. Ik geef alleen noodgedwongen iets uit handen dat ik niet herhaaldelijk met de pen in de hand doorgenomen heb. Er valt altijd te herschikken en opnieuw te formuleren. Het komt immers in dit onnut en dus verheven werk, dat letterkunde heet, alleen op de alleruiterste schakering aan. Mijn aarzeling komt gedeeltelijk uit het feit dat ik hoogst zelden geplaagd word door een onwederstaanbare drang tot schrijven. Vooral in de laatste jaren besef ik, dat ik het weinige dat mij gegeven was te zeggen, op mijn manier gezegd heb. Het heeft weinig zin mij op mijn leeftijd met stijloefeningen onledig te houden. En wanneer ik dan toch, zij het mondjesmaat, enige voortbrengselen ter markt breng, komt het hoofdzakelijk voort uit het vooroordeel dat er toch îets, wat dan ook, verricht behoort te worden, zolang de ouderdomszwakte dit niet voorgoed onmogelijk maakt. Ik zou noodgedwongen en blijmoedig, voor zoverre dit met mijn aard overeenkomt, bestaan, zonder bezigheden. En men heeft toch altijd wel iets om handen. De pijp geeft heel wat te doen. Een hond kost veel tijd. Men mag de vriendschap nooit beknibbelen en moet er ieder ogenblik dat er voor in aanmerking komt, aan wijden. Dan is er het werelds verkeer dat mijn vrouw niet op prijs stelt, maar mij voldoening schenkt: uitgaan en ontvangen. Ook al zou ik nooit meer één pen op

papier zetten, mijn dagen zouden, op een rustige en onbeduidende wijze, afwisseling te over bieden.

Maar helaas, hoezeer ik het kapitalisme bewonder en aanhang, mijn aandeel er aan is te gering om mij voor alle werkzaamheden te vrijwaren, daarom schrijf ik “stukkies” als ik nu al veertig jaar en langer doe, naar mijn beste weten, doch zelden met oprecht plezier.

Ja, en dan die verjaardag, want daar is het je eigenlijk om te doen. Wanneer men zestig wordt, levert dat geen juichensstof op. Het is aangenamer de dertigjarige leeftijd te bereiken. Aan het getal zestig zit bovendien een luchtje. Het duidt, in de volksmond, het hoogtepunt der aftakeling aan. Men placht in mijn jeugd te zeggen: ben je nu helemaal zestig, met dit cijfer bedoelende: van lotje getikt of lijdende aan hersenverweking.

Toch willen de mensen graag de ouderdom eren en ofschoon ik de ouderdom op zichzelf beschouwd geenszins eerbiedwaardig vind, wil ik mij, omderwille van de sacrosante vriendschap niet aan de viering onttrekken. Daar zou eigenlijk geen enkel bezwaar tegen bestaan, indien zulke aangelegenheden geen aanleiding gaven tot een, zij het dan ook tijdelijk verzwaren der nadruk en tot het, gelukkig eveneens tijdelijk opheffen van ieder kritisch verlangen: van de lijken en de jubilarissen niets dan goeds!

Doch met niets-dan-goeds worden waarheid noch

letterkunde gediend. Deze eisen en verwachten (beide en terecht) redelijke en weloverwogen onderscheidingen. Leeftijd is geen maatstaf, geen verdienste, geen versiering. En een minor poet wordt niet plotseling major als hij met God en met ere de zestig haalt. Alle vieringen, hoe goed ook bedoeld, zijn uiteraard leugenachtig. De gevierde kan zich verheugen over de goede bedoelingen van zijn vrienden en allen die zich op zijn onverwachtst als zodanig aanmelden, maar hij zal, als hij ze alle vijf bij elkaar houdt, zich tegelijk doodergeren, omdat hij onherroepelijk potsierlijk wordt. Zelfs de plechtigste jubilaris door de plechtigste plechtigheid temidden der plechtigen geëerd is, noodlottigerwijze, belachelijk. Ook wanneer de plechtigheid door gemoedelijkheid vervangen wordt is hij het. Het is niet zonder goede redenen dat de volksmond het voorwerp van iedere hulde een varken noemt: het feestvarken.

Wanneer men om der wille van de hartelijkheid, welke ik oprecht hoogstel, onjuiste bijvoegelijke naamwoorden toepast, liegt men, zij het onder verzachtende omstandigheden. Daar komt nog bij, dat men in Nederland van oudsher geneigd en genoodzaakt is het eigene te overschatten. Deden wij dat niet, dan zouden wij ons moeilijk blij kunnen maken over wat ons volk aan poëzie en proza voortbracht en voortbrengt. Er bestaan dus twee stellen maatstaven: één voor binnenlands gebruik en één dat in het internationale geestelijke ver-

keer toegepast wordt. Een mijnheer die in de kring der zijnen op zijn zestigste verjaardag als een groot man gehuldigd wordt, blijkt een poëtische pygmeë te zijn wanneer men zijn werk met het beste van het buitenland vergelijkt. Als het dus waar zou zijn, hetgeen niet vaststaat, dat enkele van mijn geschriften enige betekenis voor de Nederlandse letterkunde vertegenwoordigen, dan is het niet minder waar dat ze in het grondeloos niet verzinken wanneer men ze stelt naast wat elders voortgebracht wordt. Een Eluard heeft meer poëzie in zijn pink, dan ik in al mijn ledematen; een bladzijde van Tate heeft meer inhoud en zin dan een geheel boekwerk van mijn hand.

Laten wij dus, maar vooral in dit geval, con sordino jubileren. Je weet dat ik de vriendschap vereer en mijn vrienden op een eerlijke wijze genegen ben, ik zal het dus heerlijk vinden te vernemen dat zij mij niet vergeten. Doch laten wij, al vierend, niet alleen zéér bescheiden, doch bovenal nuchter en redelijk blijven, want de juiste verhoudingen gaan boven alles.

Ik bezit het onschatbaar voorrecht (ik wilde, dol op voorrechten zijnde, dat ik er nog veel méér bezat), om ver van 's werelds gewoel "de grote dag" in stilte te beleven, betreurende dat enkele oude getrouwen niet bij mij zijn, betreurende dus in de eerste plaats jouw afwezigheid.'

II

DITMAAL nu ik zeventig word heeft niemand mij gevraagd een brief te schrijven, maar ik doe het toch. Het ongevraagde is weliswaar in strijd met de wellevendheid, doch bezit dan ook de bekoring van al het onbetamelijke dat de grenzen niet overschrijdt. Tot wie moet ik mij richten? De getrouwe Esser is niet meer. Hij stierf op zijn onverwachtst, toen hij nog fris en fleurig was en midden in een nieuwe roman. Een gelukkige dood pleegt men te zeggen, wanneer er van een plotseling snel uittreden sprake is. Misschien is dit wel waar. Maar ik bezit op dit gebied andere idealen. Ik zou gaarne een ziekbed hebben, niet te kort en vooral niet te lang, bij voorkeur zonder pijn en zonder geestelijke aftakeling. Een streng beperkte tijd, juist genoeg om rustig en helder afscheid te nemen van enkele mensen en enige dingen, vooral ook om mijn gehele wezen te doordringen van het tegelijk beangstigende en heerlijke besef van 'voorbij'. Het wil er bij mij niet in dat een lang leven van wikken en wegen, van schikken en schuiven, van hoop en verlangen met één slag op zou houden, zonder de kans op een samenvatting of slotsom, zonder zelfs een laatste rondblik en vooral een laatste vertedering.

Maurits Esser kan mij niet meer aansporen, tot hem kan ik mij niet meer richten. Wat is natuurlijker dan dat ik, die mij tien jaar geleden tot een ouder vriend wendde, thans een Jonge in mijn vertrouwen neem.

Bovendien bezet deze in de redactie van 'Het Boek van Nu' de stoel van Esser, met wien hij gemeen heeft de ernstige aandacht voor het werk, de eerlijkheid in elke uiting en, scherp kritisch van geest, evenmin geneigd om wie ook nodeloos te kwetsen en pijn te doen. Als zijn voorganger wijsgerig aangelegd, verstaat hij de kunst een hogere, een geestelijke welwillendheid te paren aan een oordeel op de man af en waar hij geen doekjes om windt. Ik heb Esser noch Dubois ooit op een kwaadaardige wijze kwaad horen spreken. Dat is meer dan men zeggen kan van de meeste hartstochtelijke deelnemers aan het letterkundig leven van den dag.

Ik ken Pierre H. Dubois van 1938 af. Twintig jaren vormen een hele tijd. Toen hij mij voor het eerst te Brussel bezocht, was hij een jongeling, zo beschroomd, als ik, van huis uit zelf zeer verlegen, er nooit een gezien had. Hij is daar in een belangrijke mate overheen gegroeid. Maar wie eenmaal schuchter geboren is, raakt zijn schuchterheid, godlof, nooit geheel kwijt. Een belangrijk deel van de aanvankelijke teruggetrokkenheid wordt vrijwel altijd omgezet in een deugd, welke ik op prijs stel: in een gevoel voor maat en evenwicht. Zo ook bij Dubois. Zijn van nature schuwe aard, behoedt hem voor het afschuwelijke optreden, onder vreemde invloed, geprezen en aangeleerd, voor de gemeenzaamheid, voor de uitbundige betuigingen (van

wat ook), voor dat verlangen zich op te dringen en voor het potverteren. Het handboek van 'De Kunst om vrienden en invloedrijke personen murw te maken' werd niet voor hem geschreven. De vaklieden mogen de voordelen van het extrovert bestaan voor de gezondheid nog zo luide aanprijzen, ik voor mij verkies onder alle omstandigheden een milde verknootheid boven de onbeschaafde onbescheidenheid van hen, die hun hart op de tong dragen.

Het verschil in leeftijd deed zich voorheen veel minder sterk gelden dan thans. Esser en ik verschilden in opvattingen op welk gebied ook, veel, veel minder dan Pierre Dubois en ik. Hij houdt er letterkundige, sociale en politieke meningen op na, die mij zo nu en dan tegelijk kippevel bezorgen en de haren te berge doen rijzen. Maar in één opzicht verschilt Dubois volkomen van zijn tijdgenoten en die na hem kwamen: hij verbindt aan zijn theorieën, welke mij als al te radikaal afschrikken, geen enkel persoonlijk gevoel van geringschatting of afkeer. Dubois die, als de meeste introverten, jong reeds en op een harmonische wijze de volwassenheid bereikte, welke de meeste extroverten ontzegd blijft, is een mannelijk tegenstander die, bouwende op een eerlijke overtuiging, op zijn stuk staat; doch nimmer het goed recht van zijn wederpartij op een eigen standpunt zal loochenen, hoezeer dat ook van het zijne verschillen moge. De geestelijke en menselijke

verdraagzaamheid van Dubois spruit niet voort uit zwakheid, noch (als bij mij) uit een diepe grond van onverschilligheid; het is geen negatieve, doch een actieve verdraagzaamheid, voortkomend uit een beginsel dat zich met zijn wezen vereenzelvigd heeft.

Ik sprak terloops over Esser's letterkundige gaven. En zo is het hier niet de plaats om te getuigen van Pierre Dubois' verdiensten als romancier, dichter, essayist. En wel omdat talent niets hoegenaamd te doen heeft met een kapitale menselijke verhouding als vriendschap is. Ik ken menig groot kunstenaar die ik vereer en niettemin als mens verafschuw. En onder de getrouwen uit mijn omgeving is er meer dan één voor wie het rijk der schone kunsten een voor hen gesloten paradijs bleef, waar zij slechts vaag van hoorden gewagen.

Mijn gevoelens voor Maurits Esser en die voor Pierre H. Dubois zouden geen andere zijn dan die ik nu voor hen koester, wanneer zij nooit een pen op papier gezet hadden. Het waren en zijn hun menselijke hoedanigheden, welke mij met hen ook na Esser's dood, blijvend verbinden.

Hier volgt dus een ongevraagde brief aan Pierre H. Dubois.

'BESTE VRIEND. Je zult je waarschijnlijk nog wel herinneren hoe onze wederzijdse vriend Gerard van Eckeren mij, kort voor mijn zestigste verjaardag om een vraaggesprek per post vroeg en hoe daar tenslotte een lange brief uit voortgekomen is. Het is mij helaas niet meer mogelijk om nu, tien jaar later, tegenover Esser rekening en verantwoording over het tienjarig levenstijdperk af te leggen. En ik gevoel dat ik mij voor dit doel tot niemand beter kan richten dan tot jou, omdat ik vertrouw dat je vriendschap en je geduld je in staat zullen stellen deze ontboezeming ten einde te lezen. Om te beginnen moet ik zeggen dat ik gedurende de laatste tien jaren, geheel natuurlijk, in mijn oude gewoonten en voorliefden volhardde. Ik ben nog steeds reislustig en als het er op aan komt onvermoeid. Ik ben nog steeds de onveranderlijke vriend van mijn vrienden, nog steeds onwederstaanbaar gehuwd, welhaast tweeneveertig jaren en (naar ik vermoed) tot wederzijdse tevredenheid. Ik ben nog steeds verzot op kostelijke en sierlijke voorwerpen, nog steeds een overtuigd aanhanger van het aesthetisme, dat in de Ivoren Toren zijn duurzaam zinnebeeld vond. Met de ijdelheid en het snobisme gaat het nog opperbest. Zij zijn onverwoestbaar in mij geworteld. Ik vind het altijd leuk gefotografeerd te worden, hoewel dit op zichzelf onschuldig vermaak toch met het stijgen der jaren een tikje belachelijk gaat lijken. Ik ben verzot op slenteren, op

voor mij uit staren, op een licht levendig gesprek onder nietletterkundige vrienden; op dessert; en op een bepaalde Engelse tabak, welke Escudo heet, waarom weet ik niet. Mijn tegenzin tegen lopen verminderde niet. Integendeel. Ik gevoel dat ik ook een tegenzin tegen zitten ga ontwikkelen. Ik wens nog immer de mij toegekende wispelturigheid niet te verloochenen. Integendeel, ik prijs mij gelukkig dat het mij gegeven bleef, *binnen* de zachte golflijnende omtrek van mijn persoonlijkheid, tot wijziging en vernieuwing in staat te zijn. Alain haalt een versregel aan, ik weet niet van wie, maar die mij opperbest past om een handwijzer te geven aan hen die mij verwijten, wat naar mijn innige overtuiging geen verwijt verdient: 'Ses caprioles m'apprennent tout son sérieux'.

Richt ik mij niet juist tot jou, Pierre, omdat weinig anderen aan den lijve gevoeld hebben zoals wij, hoezeer schroom, geslotenheid, ingetogenheid, (bij mij tot het puritanisme toe) trouwen bittere ernst, aanleiding geven tot misverstand. De geboren binnenvetters zijn niet in trek en men is geneigd hen denkbeeldige ondeugden toe te kennen, terwijl men daarentegen de vrij- en blijmoedige flapuit, de allemansvriend en jabloer, wiens opgewektheid te opzichtig is om waar te zijn, veel te hoog stelt. Mijn vertrouwen in jou berust op de zekerheid dat jij begrijpt wat er bedoeld wordt met de aangehaalde versregel, welke abracada-

bra is voor de rug- en buikkloppers, die met hun tijd meegaan.

Mijn onthouding van alcoholica, mijn matig roken, mijn voorkeur voor licht en vooral weinig voedsel, mijn afkeer van lichaamsbeweging, mijn verheerlijking en toepassing van de traagheid: het is alles nog juist als het in 1948 was. Ik veronderstel dat de levenswijze, welke voortvloeit uit de hierboven opgesomde pro en contra's, moet leiden tot een verregaande bestaansverlenging. Men zegt immers dat deze door matigheid in alle dingen in hoge mate bevorderd wordt.

En evenmin, beste vriend, is er enige wijziging ontstaan in mijn afwijzende houding tegenover alles wat in verband staat met, of gelijk op, geweld en gezag. Ik heb mij nimmer tot de politiek aangetrokken gevoeld en doe dit nu minder dan ooit. Ik verkoos, toen ik nog in Nederland verbleef, dus omstreeks 1927, een kleine boete te betalen, dan mijn geweten te bezwaren met wat ik een ergerlijke aanmatiging acht: door te stemmen zich laten gelden in aangelegenheden waar men tittel noch iota van af weet. Wat er uit deze ijzige gebieden tot mij doordringt, bevestigt mij in de eigen bereide overtuiging, dat ik goed deed met mij ver van dit alles te houden. Het valt mij moeilijk excellentie te zeggen tegen een persoon die zich vlot en ongedwongen uitdrukt in de taal welke ik vroeger, als een curiosum, zo zeer waardeerde in de schoenpoetser op de Dam.

Dit is geen hypothese, doch een greep uit doorleefde werkelijkheid. Hoewel ik mij onberispelijk blijf gedragen, ben ik weloverwogen, tegen *alles* wat in parlementen en vergaderzalen aan ronde, ovale, en vierkante tafels wordt bedisseld. En wel omdat dit, wat het ook zijn moge, onvermijdelijk neerkomt op vrijheidsbeperking en ten gevolge daarvan op ontmenselijking van de mens.

In mijn vele en lange avondgesprekken met onze wederzijdse vriend Steven le Roux, in die onvergelykelijke stilte van de Oranje Vrijstaat, zijn wij tot de slotsom gekomen dat het gelijk is aan de kant van de Amerikaan, die het verschijnsel der teugelloze jeugd, beschouwt als een half of onbewust protest van de in het nauw gedreven, tot wanhoop opgevoerde enkeling tegen de geautomatiseerde gemeenschap, welke hem steeds vaster omklemt. Ten slotte beschikken Steven en ik niet over de volledige gegevens en de kennis om deze te gebruiken, om tot een min of meer definitief besluit te komen over een even beklemmend als boeiend verschijnsel. Maar dat de geesvdrijvers van het zogenaamde ordescheppen, geestdriftige verbieders in binnen- en buitenland, de technici voor wie al het menselijke anathema is, in deze laatste tien jaren het bestaan vergald hebben, zelfs voor de beginselvaste toeschouwer als ik, staat voor mij als een paal boven water.

Deze zaken, Pierre, dwingen zich soms zo nijpend

aan mij op, dat ik, die onpolitiek geboren antipolitiek sterven zal, toch tegen wil en dank vergelijkingen met weleer ga maken. De terugkeer tot het verleden mag je redelijkerwijze, een (overigens welwillende en zindelijke) grijsaard niet ten kwade duiden. De tijden waar ik over spreek zijn voor jou de grijze oudheid, een stuk geschiedenis dat niet terugkeert en dat je niet betreuren kan, omdat je het niet gekend hebt.

Het grote verschil tussen het openbare leven van mijn jeugd en dat van mijn oude dag, schuilt hierin: weleer werden 's lands zaken behartigd door mensen die zich een belangrijke plaats in de samenleving veroverd hadden en uit vaderlandsliefde bereid waren hun tijd, hun middelen en hun overwicht in de dienst van hun volk te stellen. Over punten van beginsel en beleid bestonden verschillen van mening. Gelijkgezinden kwamen, op de meest ongezochte wijze samen, en vormden een partij, dat is dus een losgeorganiseerde groep van mensen die over de belangrijkste aangelegenheden van 's lands beheer in hoofdzaak dezelfde meningen koesterden. Over de verschillen van opvatting werd in 's lands vergaderzaal met ijver en soms niet zonder vuur geredetwist, doch er kwamen nimmer zulke laaghartige gevoelens als haat en nijd bij te pas. Na een levendige, ook wel eens heftige, gedachtenwisseling, begaven de betrokkenen zich naar De Witte, waar zij als oude vertrouwde vrienden hun dagelijkse versnape-

ring nuttigden. Hoogbekwame en ervaren lieden uit alle klassen: hoogleraren, nijveraars, hoofdofficieren, rechtsgeleerden, grote handelslieden, herenboeren offerden volgaarne en onbaatzuchtig een deel van de uren, welke zij aan hun bedrijf of studie onttrokken, om met hun kennis, ervaring en levensopvatting hun kiezers op een zo waardig mogelijke wijze te vertegenwoordigen. Dit is geen paradijsbeeld. Het is de natuurlijke voorstelling van een samenleving waarin de bekwaamsten en de besten zich aan 's lands belangen wijdden. Natuurlijk raakte er wel eens een zwart schaap tussen de prijslammeren verdwaald, natuurlijk wisten weleens domme of al te slimme leiders zich te laten verkiezen. Maar dat waren uitzonderingen.

Daarna zijn, door iets zo zonderlings als algemeen kiesrecht, talloze beste, brave lieden in de vergaderzaal binnengeloodst, waar ik niet gaarne een woord kwaad over zou willen zeggen, maar die desondanks de breedheid van uitkijk, de algemene ontwikkeling, de beschaving, maar bovenal het gevoel van eenheid voor verscheidenheid missen. Aanvankelijk vertegenwoordigde iedere afgevaardigde het gehele volk en niet alleen zijn kiesdistrict, nog veel minder uitsluitend zijn partij. Na het algemeen kiesrecht en het evenredig kiesstelsel, ging de enkeling meer en meer op in de groep en politiek werd al spoedig van roeping, beroep en dat meer en meer voor specialiteiten in bepaalde onderdelen van

het nieuwe vak. De ontwikkeling moest onafwendbaar leiden tot enkele resultaten, welke mij geen juichensstof leveren en ten eerste werd politiek een eindeloos loven en bieden, een sluw tawarren, tussen door de wol geverfde kamerleden, die niets anders dan kamerlid zijn en in de gestadige angst leven hun kamerzetel te verliezen, omdat zij voor niets anders deugen dan het spel in het luchtledig dat nog steeds politiek heet. De afgevaardigde is het ding van zijn partij, voert uitsluitend bevelen van het partijbestuur uit en moet elk ogenblik rekening en verantwoording aan de partij afleggen. Omtrent de rechten en noden van de oprechte Nederlanders, welke het ongeluk hebben of zo onverstandig zijn niet tot de partij te behoren, bekommert zich niemand dan hun eigen vertegenwoordigers, die zij natuurlijk niet bezitten.

Het valt mij, als nieuwsgierige leek op hoe deze van kind af in de politiek geharde deskundigen, bij voorkeur vermijden kennis te nemen van wat verstandige mensen buiten hun partij denken. Zij stellen niet het minste belang in de andere kant van de zaak. Of liever zij ontkennen dat de zaak, iedere zaak, twee, drie, tien, honderd kanten kan hebben. Zij vrezen als de boze: twijfel. Diezelfde twijfel, welke voor mij het leven levenswaard maakt, die heerlijke zielsverstillende overtuiging dat niets waar is en niemand gelijk heeft, is voor deze verblinde mollen een soort vergif waarvan

één druppel zelfmoord voor hen zou betekenen. Wanneer het landsbelang de algemene belangstelling verliest, berust de macht van de machthebber uitsluitend op de gunst van kiezers die er voor negenennegentig procent 'beter van willen worden'. Zij moeten dus om hun klantschap te kunnen behouden bij wijze van spreken iedere dag iets nieuws bedenken, in aanmerking komend zodanig 'geregeld' te worden, dat het aantal ambtenaren er door uitgebreid worden kan. De voorkeur gaat uit naar de plannen welke het maximum van ambtenaren vereisen. De verdiensten van enig voorstel worden voor de galerij besproken, maar het is niet de gedachtenwisseling, doch het partijbelang of het partijspel, welke de einduitslag bepaalt. Alles behalve het partijbelang, werd onbelangrijk verklaard. Eist de politiek twee ministers van Buitenlandse Zaken dan telt zelfs de belachelijkheid (die trouwens nog nooit een taaie politicus gedood heeft) niet meer mee en wij krijgen, tot vermaak van de Europese omstanders, een Siamese minister. Het maakt ook eigenlijk weinig verschil *wie* er minister wordt. In mijn jeugd droegen de leden van ieder kabinet, algemeen bekende namen, omdat het bestond uit mannen die zich voordien, ieder op eigen gebied, verdienstelijk gemaakt hadden: dr A. Kuyper was waarlijk geen kind, dat om een boodschap gestuurd werd, Heemskerk, Dresselhuis, Treub, Dr. Bos (die geloof ik steeds een portefeuille

geweigerd heeft), Colijn, Schaepman; daarvoor Thorbecke, Groen van Prinsterer... Tegenwoordig lijkt een nieuw kabinet altijd op een bloemlezing uit de telefoongids: een gezelschap volkomen onbekende personen, zonder twijfel eerzaam, maar door en door, in ieder denkbare zin des woords: 'obsuur'. Hun wordt één eis gesteld: blindelinge getrouwheid, door dik en dun, aan de Partij, die, omdat hij onmenselijk is, meer fanatici heeft gekweekt, dan enig andere kerk.

De nieuwe Starre Heren hebben het zo mensonterend druk naar één ervan mij vertrouwelijk bekende, dat zij voor niets ter wereld een seconde overhouden. Lezen, het bezoek aan kunstmusea en tentoonstellingen, concernbezoek, al wat een mens nog zo'n beetje boven water houdt, wordt hun niet gegund. En ik vrees, zonder reden, maar daarom juist zeer stellig, dat zij als zij morgen werkeloos werden, evenmin enige belangstelling voor de hogere aangelegenheden des geestes aan den dag zouden leggen. De politiek vreet de mens uit. En zodra hij door een toeval van het spel overbodig is geworden, wordt hij als een lege dop in de vuilnisbak geworpen.

Toen het zoeken van ambtelijke instituten voor het onderbrengen van steeds meer kiezersambtenaren in het kleine vaderland niet genoeg meer opleverde, hebben de Politieke Kopstukken de blik over de grens geworpen. Ja zo heet dat: een blik werpen! Als een

speer. En hoera, daar werd nog een rijk domein ontdekt, dat langzaam maar zeker door de ambtenarij in exploitatie kon worden gebracht. Men sloot overeenkomsten met buitenlandse opgejaagden en ging internationaal organiseren. De politieke denkers, rustig achter hun oogkleppen, houden hun ogen fel gericht op de Partij en wat die aan nieuwe ingewikkelde apparaten heeft uitgedacht om geld uit te geven, ten einde het rampzalige sparen, het vormen van kapitaal, het verzamelen van rijkdom zo doortastend mogelijk tegen te gaan. Tenslotte, welbeschouwd en zuiver doorgedacht, heeft alleen de ambtenaar, mits partijlid, reden van bestaan. Ik wed dat er geen geleide econoom is, die mij kan zeggen, wat hij in zijn mierenhoop moet aanvangen, met vrije onderzoekende, kritische geesten, met zonderlingen, met zwervers, met allen die het spelletje niet meespelen; met kunstenaars? Wat hij nodig heeft zijn scherpstijpers, dr Cijfers, ontelbare soorten boekhouders en bovenal inspecteurs en controleurs. Deze zijn onmisbaar om de ambtenaren, hoe ijverig ook, op de vingers te kijken en na te gaan of de arbeid niet doeltreffender kan worden verricht door aan nog meer partijgenoten arbeid te verschaffen. Men lacht wel eens om deze lieden geschoold om toezicht te houden. Maar toezicht houden is een moeilijk en vermoeiend werk en lang niet iedereen bezit de gaven daartoe benodigd. Zij hebben daarbij een dubbele taak,

welke dus ook dubbel uitputtend is, zij moeten zowel de arbeidslevering als de zuivere partijgezindheid der beambten op zijn onverwachtst onder het vergrootglas nemen. Want het is een wijs beleid onmiddellijk orde te stellen op de allergeeringste afwijking van het arbeidsrooster en van de lijn, vooral van de lijn.

Het enige wat nog aan het geluk der Nieuwe Heren ontbreekt is de censuur op de drukpers. Komt die er vandaag of morgen door, hetgeen onvermijdelijk is, dan kunnen wij pas werkelijk van leiding en een leider (ein Führer) spreken.

Beste Vriend, bij mij is met de ouderdom niet de wijsheid gekomen, of wat men gemakshalve tot wijsheid verklaard heeft. Ieder jaar versterkt mij in mijn zekerheid dat er voor een man die inderdaad de vrijheid liefheeft en ervan redden wil wat ervan te redden valt, een man zonder zakelijke of zedelijke of geestelijke belangen bij de bestaande toestand, een die tenminste een poging wil wagen om tegenover zichzelf zo eerlijk mogelijk te leven, maar één houding bestaat, de houding voor goed gekenschetst door een schrijver, die ik nog steeds gaarne lees, Henry Adams. Hij noemde zichzelf een conservatief anarchist. Adams was geen zwerver, geen oproerkraaier, geen bommenwerper. Hij was gesproten uit een geslacht dat geschiedenis maakte en zelf eerzaam, hoogleraar en gezant. Hij was deftig, gezlén, eerbiedwaardig, beschaafd en ervaren in

wereldse zaken. Hij was en bleef ondanks dat een conservatieve anarchist. En uit zijn rijke ervaring schreef hij: 'polities as a practice, whatever its profession has always been the systematic organisation of hatreds'. En ik maak van de gelegenheid gebruik om je nog op een viertal treffende uitspraken van door ons vereerde grootheden te vergasten: 1. 'Je hais les partis' (Paul Valéry), 2. 'Dans tous les partis, plus un homme a d'esprit, moins il est de son parti' (Stendhal), 3. 'Les chefs futurs seront de terribles simplificateurs' (Burckhardt in 1871), 4. 'Le peuple est une collection d'individus ignorants et passionés, qui n'agissent jamais que poussés par un sentiment aveugle' (Maine de Biran).

Daar zijn mijn herinneringen, die ik zoëven voor je ophaalde wel zeer gematigd bij. Ik voor mij kan met de beste wil van de wereld mij niet voorstellen hoe twee, laat staan een miljoen mensen *eensgezind kunnen zijn*. Ik vraag niet alleen voor mijzelf de eretitel van hapax, maar voor ieder mens dat tot gevoelen en denken in staat is. Ieder rechtschapen, zelfstandige man of vrouw is enig in zijn soort. Deze uniekheid moeten wij met hart en ziel cultiveren. Volgens het voorschrift van Guillaume Apollinaire: ik stel geen belang in wat de mensen verenigt, doch in wat hen verdeelt. Wat wij zo ten naaste bij allen gemeen hebben zijn de dierlijke functies. Maar boven het middenrif hebben wij, zo wij met een weinig karakter gezegend zijn, *niets* met elkaar

gemeen, *niets* met elkaar te maken. Mijn bezwaar tegen politiek is dat men dit niet zonder partijen beoefenen kan. En partijen alleen gevormd kunnen worden door middel van de systematische 'organisation of hatred'.

Hier heb ik, beste, de pen even laten rusten. Is dat niet de geijkte uitdrukking? Ik moest enige lichte bezigheden verrichten en had behoefte mij wat te vertreden. Ik kan wel vele uren per dag aan mijn schrijftafel doorbrengen, doch nimmer aan één stuk. Thuisgekomen herlas ik het laatste dat ik je schreef. Het is onzin natuurlijk, maar een onzin die mij nader aan het hart ligt dan de wat men nu, waarschijnlijk terecht, zin noemt. De samenleving ontwikkelt zich volgens de voorhanden zijnde gegevens, onder de drang der overheersende impulsen. Alles wordt, gelijk het worden moet, omdat het niet anders worden kan. Wanneer bepaalde en nauwkeurig omschreven omstandigheden zich, geenszins toevallig, op één plaats tegelijk voordoen, breekt daar onafwendbaar een onweer los. Wanneer een oneindige reeks geestelijke, staathuishoudkundige, politieke, militaire en menselijke factoren in bepaalde richting met elkaar in strijd komen, ontstaan de talloze botsingen, welke ons het leven zozeer vergallen.

Wat ik dus neerschreef is niets dan een beknopt en melankoliek herdenken van hoeveel aangenamer en rustiger het bestaan had kunnen zijn wanneer die gewelddadige onenigheden zich *niet* hadden voorgedaan.

Het is een groot voorrecht dat wij geneigd en in staat zijn het verleden te idealiseren. Zonder deze mogelijkheid zouden wij letterlijk *niets* hebben, van een ook maar enigszins aangename aard. En daarom denk ik, om mij wat op te monteren, gaarne aan mijn jonge jaren toen het bestaan zo beknopt en overzichtelijk was en toen alle mensen met wie men in aanraking kwam uit eenzelfde klasse voortkwamen, tengevolge daarvan dezelfde levenswijze voerden, zich onderwierpen aan dezelfde wetten van wellevendheid en aan dezelfde goede manieren. In dit verre verleden werd ik nimmer tot in mijn ziel geschokt, door een zich rechtmatig in een eerste klasse spoorrijtuig bevindend vrouwspersoon, waar geen geld aan gespaard is, kortom fraai bekleed en behangen en die, zo zij per ongeluk haar goed opgemaakt mondje opent, het geluid afgeeft dat ik mij nog zo wel herinner van Mie de Werkster. En evenmin overkwam het mij toen, dat ik in een gezelschap van beschaafde mensen er een of twee aantrof, die met gezegde goede manieren op een opvallend slechte voet stonden. De dagen dat een academische vorming enige waarborg bood voor een werelds goedgedrag, zijn lang voorbij. Je weet, beste, hoe de aard van de maatschappelijke verhoudingen mij vaak in gezelschap brengt, meestal ter gelegenheid van zogenaamde cocktailparties, met landgenoten van zeer uiteenlopende verdiensten. Ik kan je verzekeren dat ik er daaronder

steeds minder van de oude stempel aantref. En wat het merkwaardigste is: het aantal dat hunkert om (liefst over zichzelf) te praten, overtreft verre de enkelen die nog de kunst van luisteren verstaan. Wij zijn, als wij in je gezellige, warme huiskamer, de daverende dingen dezer dagen bespreken, geen van beiden op ons mondje gevallen. Maar jij noch ik zijn in staat in welke kring ook, het hoogste woord te voeren. Dit nog afgescheiden van het feit, dat de onderwerpen van gesprek steeds zeldzamer worden. De specialisten zonder algemene ontwikkeling, kunnen slechts over hun specialiteit praten. Een gesprek van mensen op gelijk peil, die zich, zoals het eenvoudig behoort, tot algemene onderwerpen beperken, wordt bijna niet meer gevoerd. Men heeft nu de keuze tussen een college of winkelpraat (die bovendien ook nog de schijn van een college aanneemt). Het kan zijn dat ik het hier slecht tref, doch een aangenaam, ontwikkeld en geestig 'causeur' als bijvoorbeeld Eddy du Perron heb ik al in geen maanden meer, wáár ook, ontdekt. En ik geloof eerlijk gezegd dat deze heren niet meer in trek zijn. De hooggeleerden en technici beschouwen hen als oppervlakkig. Zij eisen degelijker gesprekstof, welke menselijk vrijwel immer waardeloos is. Ik wil weleens een enkele keer iets vernemen over de nieuwste ontwikkelingen en uitvindingen op technisch gebied, wanneer de berichtgever in staat is zijn stof zo eenvoudig te be-

handelen, dat deze voor mij enigszins bevattelijk wordt. Maar op enige wederkerigheid reken ik niet, het is een grote zeldzaamheid als iemand enige nadere inlichtingen over de schone letteren vraagt. Nog merkwaardiger is het feit dat ik eerbiedig zwijg, indien een geleerde of hooggeleerde mij iets betreffende zijn vak wil bijbrengen. Wanneer ik hem op mijn beurt enige uitleggingen en opvattingen op het gebied der letteren verstrek, kan ik er zeker van zijn dat hij vrijmoedig blijk geeft van *eigen* meningen over een onderwerp dat niet het zijne is en waar hij nimmer enige studie aan wijdde. Ik heb nog nimmer aan een deskundige mijn uitleg van de quantentheorie opgedrongen, (alleen reeds omdat ik daarover geen uitleg kan geven) maar vele lieden, behorende tot de meest uiteenlopende beroepen hebben in de loop der jaren gepoogd mij uit te leggen wat litteratuur is en hoe ik over dit verschijnsel behoor te denken. Het is je toch zeker ook wel opgevallen hoe ontstellend talrijk zij zijn, die zómaar, bij ingeving, alles afweten van een vak, dat mij raadselachtiger wordt, naarmate ik het langer en aandachtiger beoefen. Pierre, ik begin meer en meer te geloven, dat wij in een schijnwereld leven. De heren uitgevers en boekhandelaren juichen van vreugde, wuivend met de statistieken, dat het lezersvolk in de lage landen zich nog steeds uitbreidt. Er worden oplagecijfers genoemd, waar men voorheen niet van dorst te dromen. En er wordt aller-

hande opgewekt gedoe rond de literatuur verwekt. Ik moet uit dit alles wel opmaken hoe de mensen onwetender worden, naarmate zij meer lezen. Want waar de oplagecijfers stijgen, daalt voor onze ogen het beschavingspeil.

Je herkent hier, wellicht met een zekere wrevel, mijn bekende themata. Ik kan deze bezwaarlijk verdonkeremanen, wanneer ik verslag uit wil brengen over tien jaren. Mag ik je in twee regels, die niet van mij zijn, het motief aan de hand doen, dat mijn leven vergald en bepaald heeft? 'Het zou zo mooi geweest zijn; 't heeft niet mogen zijn.' Ik ben boordevol verwachtingen, vroeg losgebroken, het leven binnengetreten. Ik heb er zo bitterveel van gehouden en er dus veel te hoge eisen aan gesteld. Met, het onvermijdelijk gevolg: de teleurstelling, een wond in de ziel, die nooit genezen kan. Geboren in een tijd waarin ik nog de naglans van een lieflijke, speelse, onschuldig-schuldige wereld bewonderde, ben ik vervolgens, zij het afzijdig, getuige geweest van vrijwel niets anders dan geweld, woordbreuk, bedrog, in en buiten de oorlogstoestand; heb ik van op een afstand, doch verstijfd van schrik, waargenomen hoe de afgunst, een speelse, sierlijke, geestige samenleving met een ongekende wreedheid, verwerkte tot een chaos, waarin de geringen de toon aangeven om alles wat edel, wellevend en mooi was om te zetten in vulgaire eierzucht, welke zowel het leven van

de enkeling als van de samenleving vrijwel uitsluitend beheerst. Van wat ik vroeger, met bewondering om mij waarnam: de offervaardigheid der kunstenaars, het eenvoudig niet denken aan iets zo onbetamelijks als geldelijke onderhandelingen, is weinig meer overgebleven. Nu hoor ik alom en in vele toonaarden, de enige vraag die in alle monden bestorven ligt: wat krijg ik er voor?

Ik idealiseer nu een verleden, dat de meeste der gegevens miste om daarvoor werkelijk in aanmerking te komen. Maar waarom zou ik een verleden dat, in weerwil van zijn keerzijde, zulk een allerliefste voorkant vertoonde, niet veel te mooi mogen voorstellen, waar zoveel mensen een toekomst, dat wil zeggen, een onbepaalbaar 'iets' waar zij niets hoegenaamd van weten kunnen, in het wilde weg hemelhoog verheffen? *Ik* verfraai, vooral door middel van eenzijdige beschouwing, een tijdperk, dat enige jaren werkelijkheid was en waar ik met hart en ziel van genoten heb. *Zij* verfraaien door misdadige sprookjes een tijdvak dat zij niet beleefden, dat nog geen werkelijkheid was en het wellicht nooit worden zal.

Het betreuren der oude lieden is oneindig substantiëler dan de verwachting der jeugd, omdat het doorleefde meer dïchtheid, meer draagkracht bezit, dan de hersenschim. Ik ben niet zo dwaas de toekomst, het onafwendbare te verfoeien. Ik verfoei alleen hen die

er iets goeds, iets aangenaams en vooral iets edels van verwachten; allen die, waar ik mij met het halve ei tevreden stel, verrukt zijn met de lege dop.

Men zegt dat ieder nieuw geslacht, het voorafgaande benijdt, dat een ieder die nu leeft terughunkert naar 'de goede, oude tijd' en men gebruikt deze waarneming om te bewijzen dat men *altijd* ontevreden is met het heden en daarom, naar het verleden terugverlangend, dat verleden onmatig verheerlijkt. Ik aanvaard deze verklaring niet. Het bestaan onder het Tweede Keizerrijk *lijkt* niet briljanter, blijer, onbezorgder dan onze tijd. Het *wàs* het. Het is géén gezichtsbedrog dat de Medici meer voor geest en schoonheid gedaan hebben dan mr. Cals. Het *is* zo. Het is geen praatje voor de vaak dat er nooit meer een schrijver als Saint Simon zal leven. Het is bittere werkelijkheid, omdat de rijkgeschakeerde, dramatische wereld welke zijn bestaan mogelijk maakte, in het niet verzonk.

Wij hebben de tering naar de nering gezet en wij beschouwen nu als belangrijke, merkwaardige schrijvers allerlei wonderlijke fenomenen, wier tijdelijkheid men op een uur afstand bespeurt. Spreekt het niet vanzelf, Pierre, dat in een algemene verzakking (voorbereiding tot de ondergang) de letterkunde, ons zo lief, mede verzakt?

Ik geloof dat jullie, als sardienes in een blikje samen-

geperst op het schiereiland van Azië, dat Europa heet, de rest van de wereld lichtelijk onderschatten. De vernietiging van Europa door Chinezen, Indiërs, Arabieren en Negers lijkt mij geen volstrekte onmogelijkheid.

De Beus blijft geloven in West Europa en hopen op de bestending daarvan. Hij heeft gelijk: geloof en hoop doen leven! Maar hoe gaarne ik hem zou volgen, het is mij niet mogelijk. Ten eerste heb ik het voorbeeld voor ogen van vele heerlijke beschavingen van de aanvang der tijden, welke ten ondergegaan zijn en de vraag rijst vanzelf: waarom zou onze beschaving dan de enige zijn, die onaantastbaar is? Ten tweede heb ik, langer tijd buiten Europa wonende en reizende, een diepgaande angst voor het getal in mij ontwikkeld. De ontelbare miljoenen, die in Azië en Afrika zich ijverig bezig houden met te ontwaken, kunnen zich, naar mate zij meer wakker worden, niet binnen hun landsgrenzen ontwikkelen. Daar er reeds zoveel volksverhuizingen waren, is het niet ongerechtvaardigd de mogelijkheid ervan in de toekomst te erkennen.

Ik ben tegen geweld. Ik veronderstel dat jij die afschuw deelt. Maar laten wij daarbij nuchter blijven en inzien dat wij, door onze beschouwing, de ondergang van de Europese cultuur bevorderen. Uit onze geestesgesteldheid gezien, is het niet mogelijk om internationaal doortastend op te treden. Maar laten wij dan beseffen dat onze ethica een mooi woord voor zelf-

moord is. Wanneer de eerste, de beste Egyptische schoenpoetser wereldpolitiek kan maken, zonder dat iemand hem bij het nekvel pakt en in het water werpt, staat voor mij, leek met gezond verstand, de ondergang van het westen vast. Wanneer de volken, die een zeker zedelijk en intellectueel peil bereikt hebben, niet meer de wil en de geestkracht hebben zich te verdedigen, is een overheersing van de laagstontwikkelde stammen, Mongolen, Arabieren, Bantoes werkelijk niet te vermijden. Evenmin als de vernietiging van het Romeinse rijk door de afschuwelijke barbaren niet gestuit kon worden.

Sommige geneesheren verklaren dat al hun zorgen en al hun middelen vergeefs zijn als de patiënt de wil tot leven mist. Om diezelfde reden zie ik Europa, door een oneindige reeks van concessies, als een autonome beschaving ten onder gaan. En mensen als wij, Pierre, hebben dat, als het zover komt, gewild omdat wij, door ons geweten genoopt, weigeren de middelen te gebruiken om die ramp te voorkomen. Een ramp? Voelen wij het nu nog als een ramp, dat Syrië en Babylonië vergingen, dat het onvergelijkelijke Egypte verwerd tot wat het nu is, een verzameling onwetende schelmen? Zo zullen over een eeuw of tien alleen enkele geleerde vakmensen, aestheten en archeologen zich bekommeren over de zeldzame, kostbare brokstukken welke er nog over zijn van Amsterdam, Londen, Parijs, Rome...

Ik ben als een ieder die poogt het zelfbedrog zoveel mogelijk te beperken, een pessimist. Hoe, in welke tijd ook, iemand ooit optimist heeft kunnen zijn is mij een raadsel, dat ik alleen met het geloof in zijn domheid kan oplossen. De goegemeente heeft over alles en een ieder verkeerde denkbeelden, maar in het bijzonder over pessimisten. Men ziet die voor sombere zwartgallige personen aan. Terwijl ik heb waargenomen dat juist de pessimisten, wellicht niet uitbundig vrolijk zijn, want dit is ongecultiveerd, maar zich toch verheugen in de standvastige blijmoedigheid van hen die geen teleurstellingen behoeven te vrezen, omdat zij weten dat er niets beters te verwachten is van de mens dan dat hij is als hij is: een kamerzindelijk roofdier, dat sigaren rookt en uit zijn bek naar alcohol stinkt. Onvrede met het bestaan spruit voort uit hoge verwachtingen, welke niet verwezenlijkt worden. Als men geen hoge verwachtingen koestert (integendeel), is er van verwezenlijking daarvan geen sprake meer en bestaat er dus ook geen aanleiding tot onvrede.

Ik heb, beste, twee mogelijkheden van kindsbeen af in mij levendig gehouden: de verwondering en de nieuwsgierigheid. Ik verbaas mij nu nog, op mijn ouden dag, altijd opnieuw over de mensen en hun stelselloos doen en laten; en ik ben nog altijd nieuwsgierig naar de volgende dwaasheid, welke zij zullen uithalen. In mijn jonge jaren deden de domheid en het venijn mij

verdriet. Ik ben er nu zó aan gewend dat ik er de ietwat schrille vermakelijkheid van inzie.

Maar, Pierre, welk belang vertegenwoordigt deze chaos eigenlijk voor ons, die toegang hebben, zo dikwijls onze beklemming er ons toe drijft, tot de Orde, zoals die door de Poëzie onvergankelijk gemaakt werd? Naarmate de wereld, naar mijn smaak, steeds lelijker, steeds onrechtvaardiger, steeds onredelijker wordt, stijgt onze behoefte aan het heil en heil der dichtkunst. Wie walgt van de wereld wordt door een goed gedicht genezen. Ik zie de wereld als een wilde zee met daarop veilig drijvende een ark, gevuld niet met de dieren twee aan twee, maar met de enkelen die, scheppend of genietend, voor de poëzie alleen geschapen zijn.

Ik ben in deze tien jaren, beste vriend, toch wel veranderd. En wel in zoverre dat ik mij, ongewild, onthecht heb van wat des werelds is. Ik ben, niet volledig, maar toch in grote mate, onbereikbaar geworden.

Wie had gedacht toen jij ons bestaan in Brussel kwam verrijken (het lijkt mij eeuwigheden geleden), dat ik je een lange brief zou schrijven, schandelijk genoeg alleen over mijzelf, gezeten te midden van blèrende lammeren op een boerderij vijftien kilometers van Harrismith, een dorp in het Noord Oostelijk deel van de Oranje Vrijstaat. En toch is het zo. Jij, in de kracht van je leven, voert een arbeidzaam bestaan in het oude (te oude?) Europa en ik richt mij tot je van

een verlaten, primitieve wereld, die misschien over honderden jaren het Zwitserland zal zijn van de welvarende en kunstlievende Verenigde Staten van Afrika.

Versta mij vooral niet verkeerd. Het bovenstaande is de uiting van een ingeschapen pessimisme, dat onafscheidelijk verbonden is met mijn introvert-zijn en dat ik daarom voor geen geld zou willen missen. Maar datzelfde pessimisme hetwelk mij doet verlangen naar een ideaal bestaan in een ideale wereld (door mij volkomen willekeurig op een nabij verleden teruggeprojecteerd), verblindt mij niet voor bescheiden genoegens welke zelfs de huidige staat van zaken nog veroorlooft. Ik zou die toestand op de dag, die men een feestdag noemt ofschoon hij treurig is, aldus willen samenvatten: ik ben meer nog dan tien jaar geleden ontnuchterd voor zoverre het de wereldse aangelegenheden betreft, maar niettemin zou het mij aangenaam zijn, mits zonder lichaamsgebreken, nog tien jaar dit ijdel gedoe gade te slaan, teneinde nog tien jaar te kunnen vluchten in de poëzie. Ik kan helaas mijn Baudelaire, mijn Valéry, mijn Saint John Perse niet meenemen in de kist. En zo ik het wel deed, zou ik er weinig baat bij vinden.

Ik heb het leven altijd als toeschouwer verrassend en eigenaardig gevonden. Als gedeeltelijke deelnemer heb ik er niet over te klagen. In weerwil van alle kritiek heb ik er onnoemelijk veel van gehouden en er goeds, ja groots in ontdekt. En dat doe ik nog, Pierre.

Daarom kan ik over het leven sprekende, niet anders eindigen dan met deze in zijn bondigheid volledige uitspraak: 'c'est vache mais boeuf'. En ik zal het tot mijn laatste snik even hartgrondig vervloeken als liefhebben.